Мр Слободан Гавриловић
адвокат, Београд

Правни режим ауторских дјела створених на основу уговора о раду

Резиме

Предмет овог рада је режим ауторскоправне заштите за дјела која су настала у радном односу, узимајући у обзир одредбе Закона о ауторском и сродним правима из 2004. године.

Указује се на контроверзе, у теорији и пракси, изазване преплитањем два принципа у регулисању ове материје – радноправног и ауторскоправног. У упоредном праву и сагледавајући праксу заштите ове категорије ауторских дјела издваја се англосаксонско право, према којем је послодавац у начелу изворни носилац имовинских ауторскоправних овлашћења на тако створеним дјелима, сем уколико се уговором између послодавца и аутора као запосленог лица другачије не ријеши.

Наше право слиједи континентални модел регулисања ауторскоправних односа, тако да актуелни закон предвиђа да послодавац има право искључивог коришћења ауторског дјела из радног односа за период од пет година од настанка дјела. Аутору, као запосленом лицу, следује одговарајућа накнада, уз признање моралних ауторских права. Законски режим у основи је диспозитивног карактера, што значи да послодавац и запослени могу и на други начин да уреде своје односе по овом питању.

Кључне ријечи*: ауторско дјело, уговор о раду.*

За разлику од ситуације самоиницијативног и у "сопственој режији" стварања ауторских дјела, чије је евентуално коришћење предмет одговарајућих ауторских уговора, у данашње вријеме све је израженија тенденција да се ауторска дјела стварају уз финансијску подршку и у организацији разних пословних субјеката. У том прожимању интереса послодаваца и аутора као запослених лица намеће се неопходност рјешавања низа питања у оквиру начелне дилеме коме признати својство носиоца права поводом ауторских дјела створених у радном односу. При томе није спорно да закључењем уговора о раду са послодавцем запослени прихвата да његово ауторско радно ангажовање буде подвргнуто субординацији наспрам потреба и налога послодавца.

Изналажење равнотежне тачке између обострано легитимних интереса и позиција носилаца капитала наспрам индивидуалних субјеката ауторског и уопште интелектуалног ангажовања за законодавца, а посебно у пракси, представља деликатан задатак. Када је ријеч о законском регулисању, питање је у којој мјери и на који начин држава треба себи да допусти интервенцију у сфери преплитања два, по много чему, супротстављена принципа – радноправног и ауторскоправног.

Према темељном радноправном принципу, сви резултати рада запосленог, за које он прима утврђену накнаду (плату), припадају послодавцу. Као и свака друга интелектуална творевина ауторско дјело је само једна од врста резултата рада запосленог, те нема разлога да се однос између послодавца и запосленог измјешта из оквира радног права. Али ако се ова ствар посматра стриктно са позиција ауторскоправне заштите, субјективно право поводом насталог ауторског дјела задржава његов творац, при чему није од примарног значаја околност да је оно створено у радном односу.[1)]

У сваком случају, као тачка ослонца у овом одмјеравању треба да послужи његов *ratio* – подстицање запослених на што продуктивнији креативни рад респектовањем њихових материјалних и моралних ауторских права, а све у функцији увећања добити послодавца.

Задирући у иначе осјетљиву релацију сучељавања рада и капитала може се констатовати да ауторскоправна заштита за дјела створена у радном односу у упоредном праву није уједначена. То уједно значи да се нису стекли услови за евентуално стандардизовање правног режима заштите за ова дела на међународном нивоу. Начелно, његово регулисање препушта се колективним уговорима (уз учешће синдикалних асоцијација), односно појединачним уговорима између послодаваца и запослених. У супротном, за рјешавање спорова из тих односа судови су дужни да примјењују одговарајуће допунско – диспозитивне законске одредбе, што изазива низ проблема и неуједначеност судске праксе.[2)]

1. Начелно о антиномији између радног права и права интелектуалне својине видјети у Марковић С.: Патентно право, Београд, 1997, стр. 346.
2. Конкретно, тешко је исте допунско – диспозитивне одредбе примијенити на по много чему различите ситуације стварања ауторских дјела у радном односу, као што је, рецимо, рад архитеката у архитектонским бироима, новинара у издавачким кућама, креатора у модним кућама итд.

Комбинујући радноправне и ауторскоправне принципе у њиховом регулисању, домаћи законодавац је овој категорији ауторских дјела посветио посебне одредбе, систематизоване у поглављу насловљеном као "Ауторско дело створено у радном односу" (чл.96 – 99 Закона о ауторском и сродним правима из 2004. године), које су, уз изузетак једне одредбе, идентичне одредбама чл. 92 – 95 претходног закона из 1998. године.[3)]

Закон не даје дефиницију, него само назнаке "ауторског дела створеног у радном односу", тиме препуштајући теорији и пракси његово појмовно уобличење. Имајући то у виду, могле би се навести сљедеће карактеристике ове категорије ауторских дјела:

она настају у оквиру уговора о раду, којег аутор закључује са послодавцем (предузеће, радња, институт, установа и сл.), и то извршавањем своје радне обавезе;

иницирање, омогућавање настанка и, коначно, коришћење овако насталих ауторских дјела дио је редовних активности послодавца;

као запослени, аутор је, по природи ствари, у односу субординације наспрам послодавца – дјело ствара поштујући његове налоге и потребе, по правилу у оквиру свог радног времена, у просторијама послодавца, а за свој радни учинак аутор добија плату.

Појашњења ради, неће се сматрати ауторским дјелом створеним у радном односу оно дјело које би настало изван оквира радног задатка запосленог, па макар тај рад био извршен за потребе послодавца. Тим прије таквим дјелом неће се сматрати ни оно ауторско дјело које је само физички, односно технички везано за послодавца (настало у радно вријеме, у просторијама послодавца, чак захваљујући његовој логистици и сл.) уколико оно није у функцији дјелатности послодавца. Али ако је ауторско дјело резултат радног задатка запосленог, неће бити од утицаја то што је дјело настало евентуално изван радног времена и просторија послодавца, за вријеме годишњег одмора запосленог и сл.

Отуда је сасвим неспорно да аутор, у таквој позицији, бива ограничен у својим, прије свега имовинскоправним овлашћењима у корист послодавца. Аутори (уз индивидуалне проналазаче) ступају у однос "нео-патронства" наспрам компанија које им обезбјеђују услове за рад, али пристајући да се резултати њиховог интелектуалног стваралаштва третирају као учинак корпоративног креативног тима.[4)]

Како ова категорија ауторских дјела настаје у радном окружењу одговарајуће организације, односно правног лица, једном рјечју у колективитету послодавца, за идентификовање аутора/коаутора тих дјела од посебног значаја је разграничење ауторског од оног другог - техничког рада и доприноса у стварању ауторског дјела.[5)]

3. У питању је одредба члана 96. став 4, којом је учињено појашњење изузетка у статусу рачунарских програма, уз њено усаглашавање са Директивом Европске уније о рачунарским програмима (чл. 2. ст. 3.).

4. Kerever A: Is Copyright an Anachronism, Copyright, 1983. стр. 373.

У упоредном праву разлике настају по питању одређивања титулара и обима права на тако насталим дјелима. Према англосаксонском праву послодавац се сматра изворним носиоцем права, уз резерву да то питање није другачије ријешено сходним уговором о раду.[6] Другим ријечима, уводи се фикција да је послодавац аутор таквог дјела. У земљама европске (континенталне) традиције ауторскоправне заштите преовлађује став који се заснива на премиси да је аутор изворни носилац права, с тим да је он властан да уговором о раду на послодавца пренесе цјелину или ужи обим својих имовинскоправних ауторских овлашћења.[7]

Што се тиче домаћег права, досадашња законска рјешења о режиму ауторских дјела створених у радном односу одражавају системске промјене нашег правног и економског амбијента.

Према Закону о ауторском праву из 1957. године имао се примјењивати правни режим ауторских дјела створених у радном односу установљен одредбама овог закона (чл. 16 – 19), сем уколико "ауторскоправни односи аутора и послодаваца нису посебним прописом, статутом послодавца или уговором између послодавца и аутора друкчије регулисани" (чл. 20). Међутим, овај наизглед либералан став законодавца којим се установљава релативна аутономност послодавца и аутора око уређивања њихових односа у дубокој је сјенци материјалноправне одредбе по којој "орган, установа, привредна или друштвена организација, као и други послодавац у чијој је служби ауторско дело створено, има искључиво право да то дело искоришћава у оквиру својих задатака, без тражења посебне дозволе од аутора и без плаћања накнаде за коришћење" (чл. 16 ст. 1). У коментару ове одредбе даје се тумачење по којем се "и овде у ствари добија ауторски хонорар на основу уговора као плата, не водећи рачуна о појединим делима које је аутор створио у извесном временском периоду, те за висину његовог хонорара неће важити прописи о ауторским хонорарима".[8] Али уколико се радило о "ауторском делу које прелази оквире редовне делатности послодавца или редовне дужности аутора, или које представља духовну творевину од изузетног значаја и вредности, аутор задржава сва ауторска овлашћења на тако створеном делу", уз допуну да послодавац може искоришћавати такво дело "у оквиру својих задатака, без тражења посебне дозволе од аутора и без плаћања накнаде за коришћење" (чл. 18). Посебним одредбама

5. Тако технички цртач који помаже архитекти при изради пројекта не сматра се аутором. У начелу својство аутора на научним дјелима која је створио професор у сарадњи са својим асистентима припада само њему, у чему не треба бити искључив те не испитати карактер њиховог конкретног доприноса стварању тог дјела. (Спаић В.: Правни режим интелектуалних продуката створених у радном односу, Југословенско проналазаштво, број 49/1964.).
6. У енглеском праву уколико је књижевно, драмско, музичко или умјетничко дјело настало у оквиру радног односа, законска претпоставка је у корист послодавца као носиоца права. Copyright Design and Patent Act 1988. section 11(2). Исти принцип примјењује и амерички закон (section 201).
7. Тако је и према француском закону из 1992. године (article L.111-1&3), уз могућност уступања права писменим путем.
8. Спаић В.: Закон о ауторском праву – са објашњењима, Београд, 1958, стр.33.

изашло се у сусрет интересима аутора када је ријеч о праву објављивања ауторског дјела створеног у радном односу (чл. 17), а заштита је аутору призната за његова морална права и интересе у оквиру одредбе по којој он "задржава на том делу остала ауторска права, уколико та права овим законом нису ограничена" (чл.16 ст. 2).

ЗАП из 1968. године је у основи преузео горе назначени правни режим ауторских дјела створених у радном односу (чл. 20 – 23). Ако се занемаре измјене мање више редакцијске природе, запажа се измјена у погледу одредби чл. 18 ЗАП из 1957. године, и то тако што, "у случају из става 1 овог члана, радна организација односно државни орган може такво дело искоришћавати без посебне дозволе аутора, али уз плаћање накнаде за искоришћавање тог дела, а може ако је то предвиђено општим актом те организације односно тог органа, обрачунати користи које је аутор имао од тога што је при стварању тог дела користио средства и друге погодности те организације, односно органа" (чл. 23). Наведена законска корекција образложена је правичношћу.[9)] Овај закон је прецизирао ситуацију и права поводом објављивања дјела ове врсте, уносећи бенефиције по аутора када је ријеч о објављивању његових сабраних дјела (чл. 22).

Иако је од својих претходника преузео поједине одредбе, ЗАП из 1978. је донио и извјесне новине, служећи се при том рогобатном терминологијом из сфере самоуправљања и удруженог рада, на уштрб јасноће и пријемчивости законског текста. Тако је у чл. 20 овог закона практично извршено подвајање организација у којима је створено ауторско дјело на "предузећа и друга правна лица", "носиоце професионалних делатности", "послодавце", "радне заједнице". Установљен је принцип начелне слободе у уређивању односа поводом ауторских дјела створених у радном односу, али у оквирима законских решења, што је довело у сумњу супсидијарност одговарајућих законских одредби. Међутим, овај закон је по први пут признао аутору право на "посебну накнаду" на име коришћења његових дјела створених у радном односу, "у складу са општим актима предузећа или другог правног лица, сразмерно доприносу који је коришћење његовог дела имало на повећање дохотка, односно добити или на вршење делатности и извршавање задатака тог правног лица" (чл. 21 ст. 2), односно "право на накнаду предвиђену уговором" (чл. 21 ст. 3), када је ријеч о послодавцу. Наредна битна новост је ограничавање права предузећа и другог правног лица, односно послодавца, да дјело створено у радном односу користи у периоду од пет година, у оквиру своје редовне делатности (чл. 21 ст. 2). Ове одредбе су тако срочене да су у теорији, а посебно у пракси изазвале низ недоумица. Тако, рецимо, није прецизирано од којег момента се има рачунати почетак датог рока од пет година – да ли од настанка ауторског дјела или евентуално од момента његовог евидентирања? Затим, шта се има сматрати "редовном" дјелатношћу послодавца? Питање "редовности" у пословању неког привредног субјекта превасходно је ствар фактицитета. У условима регистрова-

9. Видјети Јемуовић Р.: Закон о ауторском праву – са коментаром, СОКОЈ, Београд, 1968, стр. XVII).

ности – законске дозвољивости привредних субјеката да обављају више дјелатности, поставља се питање колико је времена потребно да би вршење неке дјелатности прерасло у њену "редовност"; како да се у том смислу третирају они привредни субјекти који због ситуације на тржишту или унутрашњих проблема "хибернирају" своју дотадашњу "редовну делатност", и тако даље.[10)]

Теорија је одредбе ЗАП из 1978. о правном режиму ауторских дјела створених у радном односу квалификовала као пренос субјективног ауторског права на основу закона. У условима доминантне друштвене, односно државне својине, као материјалне основе привређивања, те сходно томе утицаја државе путем императивних одредби, оваква оцјена је била сасвим примјерена.

Међутим, у битно измијењеним околностима организације привредног живота обиљежене транзицијом и приватизацијом, законодавац је техником допунско - диспозитивних норми у основи препустио послодавцу и запосленом да своје односе поводом ауторских дјела створених у радном односу уреде према свом нахођењу. Закон иначе чини значајну дерегулацију у односу на раније прописе, чинећи права и обавезе аутора и послодаваца ближим општем режиму уговорног права (уговора о раду), сагласно прописима упоредног и међународног права.[11)]

Такво дјело "послодавац је овлашћен да објави и носилац је искључивих имовинских права на његово искоришћавање, у оквиру своје регистроване делатности, у року од пет година од завршетка дела, *ако општим актом или уговором о раду није друкчије одређено*" - чл. 96 ст. 1 ЗАСП из 2004. године.[12)] Једини изузетак је предвиђен за рачунарске програме, за које није предвиђен рок трајања искључивог права коришћења, сходно чл. 2. ст. 3. Директиве о рачунарским програмима (чл. 96 ст. 4 ЗАСП).

Уколико, дакле, тих уговорних одредаба нема, или су оне недовољне, сматраће се да је моментом настанка ауторског дјела створеног у радном односу дошло до *ex lege* конститутивног промета искључивих имовинскоправних овлашћења из субјективног ауторског права у корист послодавца. Као логичан предуслов коришћења ауторског дјела послодавац уједно стиче и право да то дјело објави. Остала личноправна овлашћења на дјелу аутор задржава, уз изричиту обавезу послодавца да испоштује обавезу да приликом коришћења дјела наведе име, псеудоним или знак аутора (чл.99).

10. На бази тих одредби донијет је Правилник о ауторскоправним односима и накнадама за коришћење ауторских дела у Војсци Југославије ("Службени војни лист", број 37/1993), с том разликом што није предвиђено временско ограничење за коришћење ове категорије ауторских дјела.
11. Бесаровић В.: Интелектуална својина, Београд, 2000, стр. 273 као и Образложење одредби чл. 92 ЗАСП из 1998.
12. Готово истовјетну одредбу садржи чл.24 Закона о ауторском праву Босне и Херцеговине. Закон о ауторском и сродним правима Републике Хрватске пак промовише диспозитивну одредбу да за случај "ако овим Законом, уговором о раду или другим актом којим се уређује радни однос није друкчије одређено, ауторско право на ауторском дјелу задржава аутор без ограничења" (чл. 76).

Умјесто ранијег критеријума "редовне делатности" као другог ограничења, законодавац је предвидио "регистровану делатност" као услов коришћења. Међутим, са доношењем Закона о привредним друштвима из 2004. године значај регистрације дјелатности је релативизован, будући да привредна друштва могу обављати све законом дозвољене делатности (чл. 5). То ипак не значи да послодавац може да располаже правом на искључиво коришћење дјела. Коначно, актуелним законом задржан је изузетак који се односи на право аутора да може и пре истека ових пет година, без дозволе послодавца, да умножи и стави у промет примерке свог дела које је створио извршавајући уговор о раду, уколико то чини у оквиру издавања својих сабраних дела (чл. 98 ЗАСП).

Послодавац није дужан да користи ауторско дјело створено у радном односу, што свакако не утиче на ток петогодишњег рока трајања искључивих права коришћења. Наравно, у тој ситуацији послодавац није дужан аутору да исплаћује "посебну накнаду, зависно од ефеката искоришћавања дела" (чл. 96 ст. 1). Али ако се дјело користи, а "критеријуми за утврђивање висине и начин плаћања накнаде нису одређени општим актом или уговором о раду" (чл. 97), судска пракса се неминовно суочава са одређивањем ових критеријума. У сваком случају ова накнада је у принципу независна од плате коју аутор као запослени прима.

За потпуније сагледавање правне позиције аутора, и у том смислу ради отклањања евентуалних недоумица, од значаја су децидне законске одредбе да аутор, и у периоду уживања искључивих имовинских права од стране послодавца, задржава сва друга права, односно да по истеку рока коришћења од стране послодавца сва та права му се реинтегришу (чл. 96 ст. 2 и 3 ЗАСП). Једном рјечју, аутор не остаје без саме супстанце ауторског права. Ово је од практичног значаја у ситуацији неовлашћеног коришћења од стране трећег лица ауторског дјела створеног у радном односу, под претпоставком да је до повреде права дошло у периоду уживања искључивих имовинских ауторскх права у корист послодавца. За судско остваривање ауторских права, поред послодавца, као уживаоца права, био би активно легитимисан и сам аутор, као изворни носилац права.

Законодавац је овим остао досљедан принципијелном ставу да изворно право на заштиту ауторског дјела може да има само аутор, да је ствар његове воље да ли ће путем уговора о раду послодавцу уступити нека од својих права, те да уколико тог уговора нема послодавац стиче право да под законом одређеним условима и у одређеном обиму користи ауторско дјело створено у радном односу.

Slobodan Gavrilović, M.A.
Attorney at Law, Beograd

COPYRIGHT PROTECTION OF WORKS MADE IN THE COURSE OF EMPLOYMENT

Summary

The subject of this article is the legal regime of copyright works made in the course of employment.

Generally that topic is controversial because of impact two different principles and ways of treating - Copyright and Labour Law. Further, there are other differences in practise and comparative law, so anglosaxon law (British Copyright Design Patent Act 1988) provides that in the absence of an agreement to the contrary, where a literary, dramatic, musical or artistic work or film is made in the course of employment, the employer is the first owner of any copyright in the work. While employees retain moral rights in the works they create, these are subject to a number of limitations.

But our law follows continental tradition with solution that the employer has an exclusive licence for period od 5 years since work has been made by employee. After that period employee is free to use such works, including right to adequate renumeration and moral rights. These legal solutions are of dispositive character, so they are aplicable in the absence of an agreement to the contrary.

***Key words**: copyright, employment.*